

Diyanet İşleri Başkanlığı

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başarılan Milli Mücadele ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuş, yeni devletin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşarak sonsuza kadar tam bağımsız ve bağlantısız yaşamasını sağlamak amacıyla da aklın ve bilimin rehberliğinde siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik inkılaplara girişilmiştir. İlgâ edilen Osmanlı kurumlarının yerine yeni devletin kuruluş felsefesine uygun olarak yeni kurumlar oluşturulmuş ve yapılanmalara gidilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde din hizmetlerinin yürütülmesinden sorumlu olan Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı yasa ile kaldırılarak yerine İslam dininin inançlar ve ibadetlerle ilgili bütün hükümlerinin ve işlerinin yürütülmesi ve dini kurumların yönetimi için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın (Reisliği) kurulması da bu inkılaplardan biridir.

429 sayılı yasa ile devletin ve toplumun yapılandırılması, yönetilmesi ve kişiler arası ilişkilerin hukuki olarak düzenlenmesine ilişkin yasama ve yürütme yetkisinin TBMM ve onun oluşturduğu hükümette olduğu kabul edilmiştir. Böylece, toplumu ve devleti yönetmede din kuralları yerine, gelişen ve değişen ihtiyaçlar doğrultusunda insan aklının bulunduğu kurallara göre yönetme esası benimsenmiş, din ve devlet işleri birbirinden ayrılmıştır.

Atatürk'e göre, din bir vicdan meselesiydi, herkes vicdanının emrine uymakta serbestti, dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtı. Bu nedenle yapılması gereken, dinin, ilk dönemlerdeki canlı ve aktif hüviyetine kavuşturulması, cemiyet bünyesi içinde çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek sağlam bilgi ve anlayışla donatılması, İslam'ın gerçeklerini ve özünü bilen, dini, öz kaynağından doğru bir şekilde öğrenip çağdaş yorumunu yapabilen, milleti aydınlatma ve olgunlaştırma yolunda başarıyla yürüeyebilen, dünyanın durumu hakkında bilgisi ve dünya görüşü olan din görevlisi ve bilginlerin yetiştirilmesi, imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetleri yerine getirecek görevli memurların yetişeceği okulların açılması idi.

Camiler de, itaat ve ibadetle beraber din ve dünya için neler yapılmak lazım geldiğini düşünmek, danışmak için yapılmış, halkın manevi ve ahlaki ihtiyaçlarına en yüksek ve verimli kaynaklardı. Cami ve mescitlerin minberlerinden, halkı aydınlatıp yol gösterecek hutbelerin verilmesini sağlamak gerekiyordu. Minberlerden halkın anlayabileceği bir dille ruhuna ve dimağına hitap edildiği takdirde Müslümanların vücudu canlanır, dimağı saflaşır, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulurdu. Ancak bunun olabilmesi için hatiplerin ilmi özelliklere ve özel liyakate sahip, dünyanın durumuna vakıf olmaları gerekiyordu.

429 sayılı yasanın kabul edilmesinden sonra yasa metni 7 Mart 1924 tarihinde tüm valilik ve müftülüklere gönderilmiştir.

Örgütlenme çalışmalarını, 31 Mart 1924 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığına atanan Rifat Efendi'nin (Börekçi) başkanlığında yürüten Başkanlık, 429 ve 430 sayılı yasalar gereği Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti bünyesindeki bazı kalem, birim ve görevleri lağvetmiş, bazılarını Başkanlığa devretmiş, taşradaki görev kadrolarını gözden geçirmiştir.

Yasada, sadece Şer'iyye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması, Başbakanlığa bağlanması, başkanın atanma şekli ve ana hatlarıyla başkanın görevleri belirtilmiş olduğundan, Başkanlık teşkilatı için gerekli olan tüzüğün düzenlenmesi, başkanlığın görevlerinin belirlenmesi ve detaylandırılması, makamın kimliği ve amacı, vekâletten intikal edecek ve etmeyecek kalem ve birimlerin tespiti için bir çalışma yapılmıştır.

Bu amaçla görevlendirilen Şer'iyye Vekâleti'nin Tedrisat Umumi Müdürü tarafından, mülga Vekâletten Başkanlığa devredilmesi ve kaldırılması düşünülen kalem, birim ve görevleri gösteren cetvelle, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teşkilat yapısı, başkanın özellikleri, makamın kimliği, gayesi ve alt birimlerin görevlerine ilişkin düzenlemeyi kapsayan bir rapor hazırlanmıştır. Rapor doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatı ile ilgili 17 madde kabul edilmiştir.

İlgili mevzuata göre, Diyanet İşleri Başkanlığına, dini bilimlerde ihtisası olan, İslam'ın maddi ve manevi olaylarını derin bir şekilde değerlendirebilen bir kişi Başvekâletin teklifiyle Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır. Diyanet İşleri Başkanı azlolunamayacaktır. Diyanet İşleri Başkanının bir yardımcısı olup, başkanın bulunmadığı zamanlarda ona vekâlet edecektir. Yardımcı, başkan tarafından teklif edilecek ve Cumhurbaşkanı tarafından atanacaktır. Müftülerin mercii Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam'ın hakikatlerinin yaygınlaşıp genelleşmesi, Müslümanların dini terbiyesi, İslam'ın üstün meziyetlerinin gelişmesi için çalışan yüce bir makamdır. Ölüncüye kadar maaş alan dersiamlar, müderrisler, vaizler ve diğer ilmiye erbabı Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda fetva, tetkikat ve irşat, görev tevcihi ve teftiş adlarıyla dört heyet bulunmaktadır. Kaldırılan Şer'iyye Vekâletine bağlı olup halen mevcut olan fetva, tetkikat ve te'lifat, tedrisat ve teftiş heyetleri asli halleriyle Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmiştir.

Fetva heyetinin görevi, bizzat fetva işleriyle meşgul olmak, müftülerin verdikleri fetvaları gerektiğinde incelemek ve onların karşılaştıkları zorlukları çözmek, Türkiye dışındaki fetva teşkilatlarından gelen bildirimleri incelemektir.

Tetkik ve İrşat Heyeti'nin görevi, İslami akideleri, her türlü batıl itikatlara karşı savunmak, dini hakikatleri ve peygamberin yüce ahlakını yaymak ve genelleştirmek, neşriyat ve diğer yöntemlerle Müslümanların dini terbiyesine ve İslam'ın üstün meziyetlerinin gelişmesine çalışmak, müftülerin, vaizlerin, imam ve hatiplerin, halkın çeşitli vasıtalarla irşat ve aydınlatılmasını sağlamaktır.

Halen İstanbul'da mevcut bulunan Mushafları İnceleme Heyeti yerinde bırakılmış ve Tetkikat Heyeti'ne bağlı bir encümen olarak kabul edilmiştir.

İntihab-ı Memurin veya Görev Tevcih Heyetinin görevi, Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bulunan müftülerin, tüm cami, mescit, tekke ve zaviyelerin idaresiyle, imam, hatip, dersiam, vaiz, şeyh, müezzin ve kayyumların, müstahdemlerin, tabur ve alay imamlarının usulüne göre sınavlarını yapmak, tayin ve azillerine ilişkin işlemleri yürütmek, dersiamları, ihtiyaç görülen yerlerde vaiz olarak çalıştırmak, tekke ve zaviyelerin idarelerini sağlamak ve postnişinliklere, üyelerini aydınlatmaya ve irşat etmeye muktedir liyakat sahiplerini seçmektir.

Görev Tevcih Heyeti, bir başkanla dört üyeden oluşacaktır. Teftiş ve Denetleme Heyeti'nin görevi de vaizlerin, imam ve hatiplerin ve tüm diğer din görevlilerinin, tekkelerin, camilerle, dini ve hayır amaçlı kurumların teftiştir. Teftiş Heyeti, bir başkan ile 7 müfettişten oluşacak, bunlar diğer müfettişlerin tabi olduğu hükümlere tabi olacaklardır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olan bu heyetlerin yazı ile ilgili görevlerini kolaylaştırmak için bir kalem heyeti bulunmaktadır.

Kaldırılan Evkâf Vekâleti'ne bağlı Evkâf-ı Mebânî-i Hayriye Müdüriyeti, Evkâf-ı Cihat Müdüriyeti, Memurin ve Sicil Müdüriyeti, Tahrirat ve Evrak Müdüriyeti, Muhasebe, Mutemet ve Levazım gibi 45 birim ve kalem asli heyetleriyle, kadro ve maaşlarıyla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı'na devredilmiştir.

Tedrisat Umumi Müdürünün raporuna ve 429 sayılı yasaya göre Diyanet İşleri Başkanlığı, devletin ve vatandaşlarının çoğunluğu Müslüman olan halkın inanç ve ibadetlerini yasaların tanıdığı özgürlük ortamında yerine getirmelerini

sağlamakla görevli kamu hizmeti yapan bir kurumdu. Başkanlık makamı, başkana herhangi bir ruhani nitelik ve yetki vermemiştir. Makam, bir dogma, bir mezhep ve bir ilahiyat doktrinini benimseyerek Müslümanları onlara uyma zorunluluğu koyamıyor, devletin yasa ve tüzüklerini din açısından yorumlayamıyor, siyasi ve hukuki alanlardan ayrılıyordu.

Rifat Efendi, yeni kurumda gerekli olan idari mevzuata ilişkin yasa ve yönetmelik çalışmalarının henüz tamamlanmamış olması nedeniyle din görevlilerinin bir süre, 9 Nisan 1914 tarihli dini hizmetlerin yürütülmesiyle ilgili nizamnameye uygun olarak hareket etmelerini istemiştir. Müftülüklere gönderdiği yazılarda, vaiz ve hatiplerin siyasi muhalefet veya siyasi muvafakat makaleleri irat etmemelerini, aynı düşünce ve ibadetle camilere gelen cemaatin huzur ve huşularının bozulmamasına dikkat edilmesi için denetimlerin ciddi ve sıkı tutulmasını istemiştir.

Rifat Börekçi döneminde, 429 ve 430 sayılı yasalar gereği din görevlileriyle ilgili tüm atama, teftiş ve denetleme işlemleri Başkanlığa devredilmiş, kaldırılan Darülhilafe'lerin öğrencilerinin aydın, bilgili ve çağdaş din adamı yetiştirilmek amacıyla açılan İmam-Hatip Mekteplerine nakil ve intibakları yapılmıştır. Din görevlilerinin maaş miktarları belirlenirken camilerin konumu ve cemaat durumu dikkate alınmıştır. 1924 yılı Eylülünden itibaren Başkanlığa bağlı bazı camilerdeki hatiplik görev maaşıyla imamlık görev maaşı birleştirilmiş, kadro fazlalığı olan camilerin boşalan kadroları rezerv edilerek görevli sayısı bire düşünceye kadar ayrılanların yerine yenileri atanmamıştır. Böylece görevlilerin hizmet kalitesiyle refah düzeylerinin yükselmesi sağlanmıştır.

Kurumun idari ve dini hizmetleriyle ilgili olarak değişik tarihlerde genelgeler yayınlanmış illerde, müftünün başkanlığında oluşturulan ve encümenin görev ve yetkilerini belirleyen 12.08.1928 tarih ve 6995 sayılı *Cami Hademeleri Nizamnamesi'nin Mer'iyete Vazı Hakkında Kararname* çıkarılmıştır. İl ve ilçelerde imam-hatiplik hizmetlerinin yürütülmesinin esaslarını, özlük ve sosyal hakları belirleyen nizamname ile imam-hatiplerin seçim, atama, nakil, izin, disiplin işlemleri vs. encümene, encümen kararlarının onaylanması yetkisi de Diyanet İşleri Başkanına verilmiştir.

1931 yılında cami ve mescitlerin yönetiminin görevlileriyle birlikte Evkaf Genel Müdürlüğü'ne devredilmesiyle encümenin görevi Evkafa intikal etmiş, bu yetki ve görev 22.04.1935 tarih ve 2/2392 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilen *Cami Hademeleri Nizamnamesi'nin Mer'iyete Konulması Hakkında Kararname* ile tescil edilmiştir. Nizamname ile de imam-hatiplerin seçimi, atanmaları, denetimleri Evkaf Umum Müdürlüğü'ne bırakılmış, Diyanet İşleri Başkanlığı'na sadece hutbe ve vaaz metinlerinin kontrolü verilmiştir. 14 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen 2800 sayılı *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat ve Vazifeleri Hakkındaki Kanun*'la teşkilatın yapısı, kadro düzenlemeleri, atama, denetleme işlemleri yeniden belirlenmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Başkan Börekçi'nin Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı dönemini de kapsayan görev süresi içinde idari, ilmi ve dini konulara ilişkin çalışmalarını sürdürmüştür. Tevcih-i Cihat Nizamnamesi gereğince din görevlilerinin seçim ve atama işlemleri yapılmış, onların mesaiye ve devrim yasalarına uymaları, cumhuriyetin amacını halka doğru ve gerektiği gibi anlatmaları ve yanlış anlamalara fırsat vermemeleri hususunda gerekli dikkat ve ihtimam gösterilmiştir.

Dini kitaplar ve yayınlarla ilgili faaliyetler kapsamında Türk halkının dinle ilgili bilgileri doğrudan kaynağından ve Türkçe diliyle okuyup anlayabilmesi için Celaleyn Tefsiri Türkçeye çevrilmiş, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe meali yazdırılmış, İslam dinini tanıtan birçok eser yayımlanmıştır. İbadethanelerin ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra, daha Atatürk

hayatta iken Evkaf Genel Müdürlüğü ile işbirliği yapılarak ülke genelindeki tarihi camilerin tamir ve restorasyon işleri gerçekleştirilmiştir.

29.04.1950 tarihinde yürürlüğe giren 5634 sayılı kanunda Reislik kelimesi Başkanlık olarak değiştirilmiş, Evkâf Umum Müdürlüğü'ne devredilen cami ve mescitlerin idaresi ve cami görevlileri kadroları tekrar Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir. 1961 anayasasında anayasal bir kurum olarak düzenlenen Başkanlığa genel idare içinde yer verilmiş ve bu kurumun özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirmesi öngörülmüştür.

22.06.1965 tarih ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunla, önceki kanunlarda bulunan hükümler yürürlükten kaldırılarak başkanlıkla ilgili mevzuat tek metinde toplanmış, yeni görevler ve birimler eklenerek teşkilât geliştirilmiş, günün şartlarına göre daha geniş bir hizmet imkânı sağlanmıştır. Kanunla, başkanlığın görevleri daha net olarak belirlenmiş, önceden kuruma verilmiş olan itikat ve ibadete ilişkin işleri yürütme görevine ek olarak İslam dininin ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek de görevleri arasında sayılmıştır. Bütün görevler için belli nitelik ve öğrenim şartı getirilmiş, başkanlığın en yüksek karar ve danışma organı olarak üyeleri seçimle belirlenip bakanlar kurulu kararıyla atanan Din İşleri Yüksek Kurulu oluşturulmuş, Teftiş Kurulu, Hukuk Müşavirliği, Dinî Hizmetler ve Din Görevlilerini Olgunlaştırma Dairesi, Personel Dairesi, Donatım Müdürlüğü kurulmuştur.

26.03.1976 tarih ve 1982 sayılı kanunla 633 sayılı kanunda bazı önemli yenilik ve değişiklikler yapılmış ancak bu kanun Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.

1982 anayasasında da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın anayasal kurum olma özelliği korunmuş, misyonuna, milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaçlamak şeklinde toplumsal bir işlev yüklenmiştir.

633 sayılı kanunda geniş kapsamlı değişiklikler yapan 1.7.2010 tarih ve 6002 sayılı kanunla Başkanlık, genel müdürlük seviyesinden müsteşarlık seviyesine yükseltilmiş, dokuzu genel müdürlük seviyesinde olmak üzere on dört yeni hizmet birimi oluşturulmuştur. Kanunla Din İşleri Yüksek Kuruluna ve diğer birimlere yeni görevler verilmiş, kurumun yurt içinde ve uluslararası alanda etkin şekilde din hizmeti sunmasının yasal alt yapısı oluşturulmuş, cami dışı din hizmetlerinin önü açılmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, kuruluşundan bugüne Türkiye içinde ve 1960'lı yıllardan sonra yurt dışındaki Müslüman Türk toplumlarına anayasa ve başkanlık kanununda belirtilen görev ve yetki tanımlarının dışına çıkmadan din hizmeti vermeye çalışmaktadır.

Mehmet TEMEL

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 51.48/13.114.43.

BCA, 51.48/13.114.5.

BCA, 51/13.116.1.

BCA, 51/13.116.2, Lef.1,2.

BCA, 51/13.116.3, Lef.1.

BCA, 51/2.1.33.

BCA, 51/2.1.34.

BCA, 51/2.1.37.

BCA, 51/2.12.12.

BCA, 51/2.12.13.

BCA, 51/2.13.3.

BCA, 51/5.43.9.

BCA, 51/7.57.1.

BCA, 51/12.98.22.

BCA, 30.10/199.358.4, Lef.1,2,3.

BCA, 30.10/26.149.9, Lef.1,2.

BCA, 30.18.01/13.19.8.

Kitaplar

ADIVAR, Adnan; **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 1991.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.

AYTÜRK, Nihat, Yaşar Çelik, Enver Şahinarslan, **Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1987)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.

BAŞGİL, Ali Fuad, **Din ve Laiklik**, İstanbul 2022.

BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, (Basım yılı yok).

BUYRUKÇU, Ramazan; **Din Görevlisinin Mesleğini Temsil Gücü**, Ankara 1995. FIGLALI, Ethem Ruhi, **Atatürk'ün Din ve Laiklik Anlayışı**, Ankara 2022.

GİRİTLİ, İsmet; **Atatürkçülük İdeolojisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1988.

Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı Tarihçe-Teşkilat-Hizmet ve Faaliyetler (1924-1997), Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

Resmi Gazete, 01.05.1935, S. 2991.

SARAY, Mehmet; **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü Atatürk ve Laiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002.

SARIKOYUNCU, Ali; **Milli Mücadele'de Din Adamları I, II**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2002.

_____ ; **Atatürk Din ve Din Adamları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006.

TEMEL, Mehmet; **Atatürk Dönemi Din Hizmetleri**, Ankara 2010.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre, II, Cilt,7.

YANARDAĞ, Ayşe; **Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)** Ankara

Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

YÜCEL, İrfan; “Diyanet İşleri Başkanlığı”, **T.D.V.İ.A**, C.9, s.455-460.

Makaleler

ER, İzzet, “Hademe-i Hayrattan Din Görevliliğine”, **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı, 202, (Ekim 2007), ss.5-9.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Atatürk ve Din”, **Atatürk’ün İslam’a Bakışı Belgeler ve Görüşler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, ss.193-207.

GÖKÇEBAY, Özcan; “Dünden Bugüne Diyanet İşleri Başkanlığı”, **Diyanet Aylık Dergi**, S 339, (Mart 2019), ss.30-33.

ÖCAL, Mustafa, “Künye Defterlerine Göre İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930),

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt.17, Sayı.2, (2008), ss.175-232.

<https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/>, Erişim tarihi: 22.09.2023

01/04/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/diyamet-isleri-baskanligi/?pdf=6702> adresinden erişilmiştir